

E. D. de Leeuw

Samenvatting

De validiteit van onderzoek naar een gevoelig onderwerp kan bedreigd worden door een grote mate van ontbrekende gegevens en sociaal-wenselijke antwoorden. Over het vragen naar sensitieve informatie is dan ook veel methodologisch onderzoek gedaan. Er zijn verschillende methoden om de vertekening in onderzoek bij gevoelige onderwerpen terug te dringen. Deze richten zich onder meer op het vergroten van de privacy bij het beantwoorden van de vragen, het aanpassen van de vraagvorm zodanig dat sociale wenselijkheidstendenties minder kans krijgen, het speciaal trainen en begeleiden van interviewers om optimaal te functioneren in moeilijke situaties en het verzamelen van additionele informatie uit andere bronnen. In dit artikel wordt een overzicht gegeven van onderzoeksmethoden voor gevoelige vragen, de achterliggende theorieën, en de voor- en nadelen van de verschillende methoden.

1 Introductie

Bij onderzoek naar gevoelige onderwerpen kunnen zich verschillende problemen voordoen: ondervraagden kunnen weigeren aan het gehele onderzoek mee te doen (unit-nonrespons), ondervraagden kunnen weigeren om aan bepaalde onderdelen van het onderzoek mee te doen (partiële nonrespons), ze kunnen weigeren op een bepaalde vraag antwoord te geven (item-nonrespons), of ze kunnen bij het beantwoorden van de vraag de werkelijkheid 'mooier' voorstellen (sociale wenselijkheid).

Hierdoor kan de validiteit van de onderzoeksconclusies bedreigd worden. Wanneer ondervraagden weigeren om alle vragen of een gedeelte van de vragen te beantwoorden, dan vormt dit een bedreiging voor de generaliseerbaarheid van de conclusies: de externe validiteit wordt bedreigd. Wanneer ondervraagden wel de vraag beantwoorden, maar deze niet geheel eerlijk beantwoorden, bijvoorbeeld door een sociaal wenselijk antwoord te geven, wordt met name de begripsvaliditeit bedreigd: de onderzoeker meet dan iets anders dan men wil meten.

Onderzoekers hebben verschillende methoden ontworpen om de mogelijke vertekening in onderzoek bij gevoelige onderwerpen terug te dringen en de validiteit van de conclusies te vergroten. Deze methoden richten zich onder meer op het vergroten van de privacy bij het beantwoorden van de vragen, het aanpassen van de vraagvorm zodanig dat sociale-wenselijkheidstendenties minder kans krijgen, het speciaal trainen en begeleiden van interviewers zodat deze optimaal functioneren in moeilijke situaties en het verzamelen van additionele informatie uit andere bronnen. In dit artikel zal ik op deze punten ingaan. Alvorens dit te doen geef ik eerst een overzicht van mogelijke gevoelige onderwerpen en van mechanismen die kunnen leiden tot vertekening van de conclusies in onderzoek naar deze onderwerpen.

2 Wat zijn gevoelige onderwerpen

Wanneer men aan een aantal willekeurige mensen vraagt wat nu een gevoelig onderwerp is bij enquêtes, dan noemt men vaak criminaliteit, druggebruik en seksueel gedrag. Andere voorbeelden zijn vragen naar gezondheid, risicogedrag en ziekte, alcoholgebruik, inkomen en financiële situatie. Dit zijn alle onderwerpen die voor de onderzochte potentieel bedreigend kunnen zijn. En daarmee raken we de kern van

* Met dank aan Joop Hox, Don Mellenbergh, Peter Swanborn en een anonieme reviewer voor hun commentaar en aan Jan-Huib Blans, Benoit Riandey en de leden van de AAPOR- en de ASA/SMRS-internet-discussielijsten voor literatuursuggesties.

het begrip 'gevoelig'. Een onderwerp is gevoelig wanneer het voor de onderzochte persoon potentieel bedreigend is of, in andere woorden, wanneer het beantwoorden sociale of emotionele 'kosten' met zich meebrengt. Een onderzochte zal alleen dan eerlijk antwoord geven wanneer hij of zij de verwachte 'kosten', bijvoorbeeld gevoelens van schaamte, op vindt wegen tegen de te verwachte 'baten', bijvoorbeeld het nut van het onderzoek voor de volksgezondheid (zie ook Dillman, 1978, over sociale ruiltheorie in de context van dataverzameling).

Onderzoeksvragen kunnen op twee manieren bedreigend voor respondenten zijn. Ze kunnen een intrinsieke of een extrinsieke dreiging vormen (Lee, 1993).

2.1 Intrinsieke dreiging

Er is sprake van een intrinsieke dreiging wanneer de vragen betrekking hebben op onderwerpen die zeer persoonlijk zijn, pijnlijk zijn, of stressvol. De dreiging komt dan vanuit de respondent zelf. Voorbeelden hiervan zijn vragen naar echtscheiding, of de dood van een ouder. Maar ook vragen naar positieve seksuele belevingen of eerste verliefdheid kunnen voor respondenten een dermate privé karakter hebben, dat men er niet over kan of wil praten. Ook vragen die respondenten dwingen om hun zelfbeeld negatief bij te stellen, zullen als zeer bedreigend worden ervaren.

Een goed voorbeeld van dit laatste type vragen wordt gegeven door Burt (1995). Zij vertelt dat daklozen vaak ontkennend antwoorden op de vraag of zij dakloos zijn. Bij doorvragen blijkt dan dat zij zichzelf niet als dakloze zien, maar als iemand die door omstandigheden tijdelijk verblijft in een opvanghuis of speciaal pension. Een ander duidelijk voorbeeld is toegeven dat men op school gepest wordt. Een kind zal dit niet gauw toegeven, noch tegenover anderen noch tegenover zichzelf.

Soms kan het voor respondenten pijnlijk of stressvol zijn om 'tegenover zichzelf' toe te geven dat zij zich niet gedragen zoals ze eigenlijk volgens zichzelf zouden moeten. Er is dan sprake van internalisatie van sociale normen. Bradburn en Sudman (1979) wijzen dan ook op het belang van de respondent om een positief zelfbeeld te handhaven. Dit kan op twee manieren, afhankelijk van het onderwerp. Wanneer

het onderwerp betrekking heeft op zeer gewenst of gewaardeerd gedrag, dan zal men niet graag toegeven dat men dit gedrag niet of haast niet vertoont. Zo zal men bijvoorbeeld de frequentie van tandenpoetsen vaak wat overdrijven; men handhaaft het positieve zelfbeeld van een reine, zichzelf goed verzorgende persoon. Wanneer het gedrag betrekking heeft op ongewenst gedrag dat tegen de normen ingaat, dan zal men dit gedrag ontkennen of minimaliseren. Zo zal alcoholconsumptie in het algemeen ondergerapporteerd worden. Men drinkt een à twee glaasjes en zal niet snel toegeven dat er meer gedronken wordt.

2.2 Extrinsieke bedreiging

Vragen naar ongewenst gedrag kunnen naast een intrinsieke dreiging ook een extrinsieke dreiging met zich meebrengen. Er is sprake van extrinsieke dreiging als de antwoorden sancties kunnen oproepen. Dit kunnen sociale sancties zijn, bijvoorbeeld groepsdruk, sociale controle, zoals in het geval van ongewenst gedrag, te veel drinken of het gebruiken van geweld tegen medeleerlingen. Wanneer er sprake is van strafbaar gedrag, dan kunnen de sancties bedreigend zijn omdat zij strafrechtelijke consequenties hebben. De kern van extrinsieke dreiging ligt in de angst van de respondent dat de antwoorden bekend worden of zelfs doorgegeven worden aan officiële instanties zoals de belastingen of de politie, of bij schoolonderzoek aan ouders of leerkrachten.

Een speciaal geval van extrinsieke dreiging gaat uit van vragen die een politieke of beleidsconsequentie kunnen hebben: Wat gebeurt er met de resultaten van het onderzoek, zouden deze bijvoorbeeld gebruikt kunnen worden om een (on)gewenste politieke beslissing te legitimeren? Zo moest een studie naar de gezondheid van tieners in de New Yorkse wijk Harlem halverwege afgebroken worden, omdat lokale actiegroepen uit angst voor ongewenste beleidsconsequenties opriepen tot een boycot (Lee, 1993, p. 7). Anticipatie op beleidseffecten is ook bij onderwijskundig onderzoek een bekend fenomeen.

Wat bedreigend is kan van cultuur tot cultuur en van tijdperk tot tijdperk verschillen. Vragen naar marihuana-gebruik kunnen in een kleine stad in het midden-westen van Amerika heel gevoelig zijn en in Amsterdam veel min-

der. Het toegeven van het hebben van pacifistische ideeën was in Londen tijdens de Eerste Wereldoorlog gevaarlijk, want men riskeerde niet alleen sociale uitsluiting maar zelfs geweld, terwijl het tijdens de grote vredesdemonstraties in de jaren tachtig in Den Haag zelfs bewonderenswaardig was dat men pacifistische ideeën uitdroeg. Er zijn ook minder extreme voorbeelden; zo is de vraag naar voltooide schoolopleiding in Zweden nogal gevoelig en is de vraag naar inkomen in Amerika één van de gevoeligste vragen (Lyberg & Dean, 1992).

In de nu volgende paragrafen worden systematisch methoden behandeld waarmee het mogelijk is om goed onderzoek te doen naar gevoelige onderwerpen. Welke methoden en technieken een onderzoeker dient te gebruiken, hangt af van de te onderzoeken groep en het onderwerp, en met name van het type dreiging dat voor die specifieke groep uitgaat van het te onderzoeken onderwerp.

3 Opvangen van extrinsieke en intrinsieke dreiging bij onderzoek naar gevoelige onderwerpen

3.1 Onderzoek naar gevoelige onderwerpen: extrinsieke dreiging

Wanneer ondervraagden bang zijn dat een eerlijk antwoord negatieve consequenties kan hebben, is er sprake van extrinsieke dreiging. Deze negatieve consequenties kunnen vrij mild zijn, zoals blijf van afkeuring door de directe omgeving. De gevreesde sancties kunnen echter ook ernstiger zijn. Voorbeelden zijn: sociale stigmatisering bij het bekend worden van ongewenst gedrag, kortingen op uitkeringen bij bekend worden van bijverdienden en strafrechtelijke vervolging bij erkennen van crimineel gedrag.

De onderzoeker dient in dit geval het onderzoek zodanig op te zetten en uit te voeren dat de extrinsieke dreiging minimaal is: de angst voor sancties en mogelijke negatieve consequenties dient weggenomen te worden. Met andere woorden, de respondent dient er van verzekerd te zijn dat de antwoorden volstrekt vertrouwelijk zijn en dat persoonlijk identifi-

ceerbare individuele gegevens niet openbaar worden gemaakt. Kernbegrip hierbij is vertrouwelijkheid van de gegevens. Twee verschillende processen spelen een rol bij het verzekeren van de vertrouwelijkheid.

Allereerst dienen, *voordat* de dataverzameling begint, alle mogelijke maatregelen genomen te worden die de vertrouwelijkheid van de gegevens tijdens en na het onderzoek zullen garanderen. Uiterst belangrijk zijn een onderzoeksprotocol (taken, verantwoordelijkheden, gedragscode), een uitgewerkte publicatiepolicy (*wat wordt hoe in welke vorm en waar gepubliceerd*) en een gedetailleerd draaiboek met maatregelen voor de dataopslag (anonimiseren, versleutelen steekproefprofiel, versleutelen van datafiles wanneer tijdens interviews gebruik wordt gemaakt van computergestuurd interviewen, link-filesystemen voor data-opslag, e.d.). Zie ook de lijst van aanbevelingen van de Commissie Kordes (1997), en de gedragscode van de VMO (1997).

Daarnaast is het belangrijk om bij het opzetten van het onderzoek voor iedere onderzoeksfase expliciet na te gaan welke maatregelen de vertrouwelijkheid bevorderen en de extrinsieke dreiging wegnemen. Voorbeelden zijn: iedereen die bij de uitvoering van het onderzoek betrokken is, ook de interviewers, hoort een geheimhoudingsverklaring te tekenen; tijdens de interviewerinstructie wordt de interviewers verteld welke maatregelen er genomen zijn om de vertrouwelijkheid te beschermen. Het is niet de bedoeling dat de interviewers dit allemaal in detail aan de respondent vertellen, integendeel (zie hierna), maar deze kennis werkt wel (onbewust) door in de houding en het gedrag van de interviewers. De interviewers of dataverzamelaars weten zo dat ze aan een professioneel en zorgvuldig opgezet onderzoek meewerken, waarbij uitdrukkelijk aandacht aan de vertrouwelijkheid van de gegevens besteed is. Dit zullen ze ook op een positieve wijze uitstralen. Tevens kan men de dataverzameling zelf zodanig opzetten dat de extrinsieke dreiging geminimaliseerd wordt: bijvoorbeeld door de setting zo neutraal mogelijk te houden en iedere schijn van censuur of veroordeling te vermijden, of een gedeelte van de vragen op een speciale manier (schriftelijk met verzegelde enveloppen, randomized response) te laten beantwoorden (zie ook 3.2.).

Ten tweede, de onderzoeker dient de respondent te verzekeren dat de gegevens vertrouwelijk zijn. Hierboven is al beschreven hoe dat in het gedrag van de uitvoerders tot uiting kan komen, maar het moet respondenten ook expliciet, in woorden, gezegd worden. Men kan prachtige veiligheidsmaatregelen genomen hebben, maar wanneer de respondent niet weet dat de informatie vertrouwelijk is en nooit op een voor hem/haar bedreigende wijze gebruikt gaat worden, zullen deze veiligheidsmaatregelen geen effect hebben op het vraag-antwoordproces bij de respondent. Een expliciete verzekering van vertrouwelijkheid of anonimiteit is daarom noodzakelijk. Hierbij is het van belang dat dit in voor de respondent begrijpelijke taal gedaan wordt én dat het niet te veel nadruk krijgt. Een lange, uitgebreide verantwoording maakt respondenten eerder wantrouwig dan dat het geruststelt. Men gaat zich bezorgd afvragen wat er allemaal gevraagd gaat worden als zo expliciet de nadruk op de vertrouwelijkheid wordt gelegd. Vergelijkend onderzoek naar verschillende soorten introducties laat zien dat een korte verzekering van vertrouwelijkheid het beste werkt: in woord en gedrag wordt duidelijk gemaakt dat het vanzelfsprekend is dat de gegevens vertrouwelijk zijn (Hippler, Schwarz, & Singer, 1990).

3.2 Onderzoek naar gevoelige onderwerpen: intrinsieke dreiging

Er is sprake van intrinsieke dreiging wanneer gevraagd wordt naar onderwerpen die voor de respondent zeer persoonlijk, pijnlijk of stressvol zijn, of het positieve zelfbeeld van de respondent aantasten. De dreiging komt dan vanuit de respondent zelf. Voorbeelden zijn vragen over het gepest worden door medeleerlingen, verliefdheden, verkering of seks. De onderzoeker kan op twee manieren deze dreiging verminderen: door de methode van dataverzameling zo privé mogelijk te maken, en door de vraagverwoording aan te passen. Deze twee methoden sluiten elkaar natuurlijk niet uit, integendeel ze vullen elkaar aan en worden dan ook gelijktijdig gebruikt.

Allereerst gaan we in op de methode van *dataverzameling*. Uit vergelijkend onderzoek is gebleken dat men bij schriftelijke vragenlijsten opener en eerlijker antwoord geeft op gevoeli-

ge vragen. Voor een overzicht zie De Leeuw (1992). Wanneer het niet mogelijk is een schriftelijke vragenlijst of post-enquête te gebruiken, dient het interview zodanig te zijn ingericht dat dit voor de geïnterviewde zo min mogelijk stress geeft. Hierbij speelt de persoon van de interviewer een grote rol. Deze dient niet te schokken te zijn en in houding en gedrag vanzelfsprekend en zakelijk te reageren, zonder een koude indruk te maken. Kernbegrippen voor het interviewergedrag zijn 'niet te schokken', 'nuchter en matter of fact' en 'vriendelijk'. Ook dient een interviewer goed op de hoogte te zijn van het taalgebruik dat normaal is voor een specifieke doelgroep. Men denke bijvoorbeeld aan een onderzoek naar veilig vrijen onder homoseksuele jongeren. Op de rol van de interviewer wordt in 4.2. nader ingegaan.

Het spreekt haast vanzelf dat men bij een interview de aanwezigheid van derden dient te vermijden (vgl. b.v. Aquilino, 1993). Maar ook de interviewer zelf is een toehoorder, die de privacy kan aantasten. Daarom is het belangrijk om bij gevoelige vragen andere methoden binnen het interview toe te passen die de privacy van de respondent zo veel mogelijk garanderen. Men noemt dit wel een 'mixed-mode'-benadering. Een veel gebruikte en succesvolle methode is om tijdens het interview de respondent zelf een korte vragenlijst te laten invullen die deze daarna in een gesloten en dichtgeplakte envelop aan de interviewer meegeeft. Deze methode resulteert in meer accurate en opener antwoorden dan wanneer alle vragen door de interviewer gesteld worden (Makkai & McAlister, 1992). Bij zeer gevoelige vragen kan de interviewer de respondent verzoeken de vragenlijst in een bijgeleverde gefrankeerde envelop te stoppen en te posten. Wanneer er gebruik gemaakt wordt van computergestuurd interviewen, kan de interviewer de respondent een papieren vragenlijst laten invullen bij zeer gevoelige vragen, maar nog beter werkt het als de interviewer aan de respondent vraagt om zelf achter het toetsenbord plaats te nemen. Uit vergelijkend onderzoek blijkt dat een computer gestuurd zelfinterview zelfs nog iets meer openheid in de antwoorden oplevert dan een door de respondent zelf ingevulde papieren vragenlijst (De Leeuw, Hox, & Snijders, 1995; Weisband & Kiesler (1996); zie ook de bijdra-

ge van Van Hattum & Kef in dit nummer). In sommige gevallen kan een schriftelijke vragenlijst moeilijkheden opleveren, bijvoorbeeld bij heel jonge kinderen, ouderen, functioneel anal-fabeten, of visueel gehandicapten. Nieuwe ontwikkelingen om dit probleem op te lossen zijn het gebruik van een walkman in combinatie met een schriftelijke vragenlijst en het gebruik van Audio-CASI. De combinatie van walkman en schriftelijke vragenlijst is bij kinderen zeer succesvol (Scott, 1997). In deze toepassing horen de kinderen de vraag via de walkman en lezen tegelijk mee en kruisen hun antwoord aan in de vragenlijst. In Audio-CASI wordt de geluidskaart van de computer benut. De respondent hoort de vraag, ziet tegelijkertijd de tekst op het scherm en tikt het antwoord in. Het antwoord dient dan wel een simpel ja/nee te zijn of een getal dat eenvoudig is in te tikken. Voor een toepassing van Audio-CASI bij visueel gehandicapte jongeren zie De Leeuw, Hox, Kef & Van Hattum (1997) en Van Hattum en Kef in dit nummer. In de Verenigde Staten is Audio-CASI ondermeer succesvol toegepast bij onderzoek naar drugsgebruik en seksueel risico gedrag onder adolescenten (Turner, Ku, Rogers, Lindberg, Pleck & Sonenstein, 1998).

Bij zeer gevoelige onderwerpen wordt soms gebruik gemaakt van meer gecompliceerde indirecte technieken zoals de randomized response methode is dat de respondent twee vragen voorgelegd krijgt. Op basis van een toevalsmechanisme (werpen van een munt, dobbelsteen) geeft de respondent antwoord op een van de twee vragen en slechts de respondent weet welke vraag beantwoord is. Bijvoorbeeld: wanneer een respondent met 'ja' antwoordt, noteert de interviewer het antwoord, maar weet niet of dit nu een 'ja' is op de vraag 'slaat u uw vrouw' of op de vraag 'bent u in maart geboren'. Via statistische technieken en het bekend zijn van de kansen op een antwoord kan men een goede schatting geven van het percentage dat 'ja' op de gevoelige vraag heeft geantwoord. Randomized response is in 1965 ontwikkeld door Warner. In de oorspronkelijke benadering leverde deze methode alleen univariate schattingen, het antwoord kon niet gerelateerd worden aan andere variabelen. In de tachtiger jaren zijn er echter methoden ontwikkeld waarbij de randomized-responsevariabele als

afhankelijke variabele in een logistische regressie gebruikt kan worden (zie b.v. Scheers & Dayton, 1988). Men kan de antwoorden op een randomized-responsevraag nu wel degelijk in verband brengen met antwoorden op andere vragen (Van der Heijden & Van Gils, 1996). Voor een algemeen overzicht over randomised response zie b.v. Umesh en Peterson (1991). In Nederland zijn randomized response technieken onder andere gebruikt door Van der Heijden, Van Gils, Bouts en Hox (1998). Voor het succesvol gebruiken van randomized response technieken is het van belang dat de methode helder en duidelijk aan de respondent wordt uitgelegd. De respondent moet de techniek goed kunnen toepassen, én er van overtuigd zijn dat deze ook inderdaad de vertrouwelijkheid bevordert.

Naast de methode van ondervragen kan de onderzoeker de vraagvorm zodanig aanpassen dat de intrinsieke dreiging van het gevoelige onderwerp wordt tegengegaan. In het algemeen dient de vraag zo verwoord te zijn dat elke schijn van afkeuring of censuur vermeden wordt. Door de verwoording van de vraag zelf of door het toevoegen van extreme antwoordcategorïën kan men daarenboven de suggestie geven dat het betreffende gedrag sociaal acceptabel is. Zo kan de onderzoeker in de vraagformulering de suggestie meegeven dat (bijna) iedereen het wel eens doet, bijvoorbeeld: 'Zelfs de meest kalme ouders ...'. Ook kan expliciet het gedrag verondersteld worden en naar de frequentie gevraagd worden ('Hoe vaak spijbel je?' in plaats van 'Spijbel je wel eens?'), of kan in de vraagvorm een beroep op een autoriteit gedaan worden om zo het sociaal onwenselijke karakter tegen te gaan ('Uit medisch onderzoek blijkt dat wijn drinken de kansen op hartproblemen vermindert, hoeveel wijn'). Men gebruikt dan *bewust* suggererende (leading) vragen, om sociale wenselijkheid tegen te gaan. In het algemeen dient men suggererende vragen natuurlijk te vermijden, en dient men vragen neutraal te stellen. Maar bij onderzoek naar sociaal erg onwenselijke zaken, kan het zeer welbewust 'laden' van een vraag een goed instrument zijn. (vgl. Sudman & Bradburn, 1982). Voor goede aanwijzingen voor het formuleren van vragen zie Fowler (1995). Een speciale techniek, die enige succes heeft

geboekt bij het terugdringen van missing data op inkomensvragen, is de zogenaamde 'door-in-the-face' techniek (Hippler, Schwarz & Singer, 1990). Men begint met een open vraag (b.v. 'Hoeveel verdient u?'). Aan de respondenten die hier geen antwoord op willen geven wordt dan een iets gematigder vervolgvraag gesteld; deze wordt verwoord als tegemoetkoming aan de respondent. Bijvoorbeeld: 'Ik begrijp dat het een lastige vraag is, mag ik u vragen verdient u meer of minder dan X', eventueel gevolgd door een gesloten vraag met enkele inkomenscategorieën. Opgemerkt dient te worden dat deze vraagwijze met name uitgetest is voor inkomensvragen en niet standaard toegepast kan worden bij andere gevoelige vragen.

Bij gevoelige onderwerpen is het aan te raden om de antwoordmogelijkheden van gesloten vragen zo ruim mogelijk te maken. Zeker wanneer de vraag ongewenst gedrag betreft. Daarnaast kan men bij een gesloten vraag er zorg voor te dragen dat er een aantal extreme antwoordcategorieën zijn. Deze extremen brengen dan aan de respondent de boodschap over dat de onderzoeker extreme uitschieters heel gewoon vindt en dat mensen dit blijkbaar antwoorden. Het verdient verder aanbeveling antwoordcategorieën *niet* te nummeren; cijfers kunnen ook een suggestie overbrengen, denk maar aan schoolcijfers. Ter illustratie van de het gebruik van extreme antwoordcategorieën, vergelijk de volgende twee vragen naar alcoholconsumptie:

Hoeveel glazen alcohol drinkt U per dag?

- geen
- 1
- 2
- 3
- meer

Hoeveel glazen alcohol drinkt U per dag?

- geen
- 1 à 2
- 3 à 4
- 5 à 6
- 7 à 8
- 8 à 10
- meer dan 10

illustratie. Hierbij was het doel het aantal valse negatieven tegen te gaan. Valse negatieven zijn mensen die het gedrag wel vertonen, maar het niet toe willen geven. Daarnaast is er ook het gevaar op valse positieven: mensen die pochen en een gedrag rapporteren dat ze zelf in werkelijkheid niet vertonen. Met name adolescenten die in een 'peer group' ondervraagd worden, zijn voor dit laatste gevoelig. Zowel bij het extreem formuleren van een vraag ('laden' van een vraag), als bij het toevoegen van extreme antwoordcategorieën, dient men voorzichtig te werk te gaan. Anders raakt men van de regen in de drup en verruilt men de ene fout (valse negatieven) voor de andere (valse positieven).

3.3 Samenvattend

Bij onderzoek naar gevoelige vragen is het een goede gewoonte om de respondenten vertrouwelijkheid van de gegevens of anonimiteit te garanderen. Daarnaast dient men een situatie te creëren waarin de respondent zich zo goed mogelijk voelt. Dit kan onder andere op de volgende wijze:

1. Leg in het kort aan de respondent uit waarom deze vragen gesteld worden (nut, doel).
2. Verwoord de vragen zodanig dat iedereen schijn van afkeuring of censuur vermeden wordt (oordeel niet). Indien mogelijk, geef de suggestie dat het gedrag in kwestie sociaal acceptabel is (laden van vragen).
3. Maak antwoordcategorieën zo ruim mogelijk.
4. Breng de vraag zo zakelijk mogelijk (matter of fact).
5. Maak de dataverzamelmethode zo privé mogelijk (b.v. vragenlijst met gesloten envelop, CASI, randomized response)
6. Garandeer vertrouwelijkheid van de gegevens.
7. Breng de boodschap over dat de gegevens niet op een voor de respondent negatieve wijze gebruikt kunnen worden (N.B.: maak het niet te zwaar).
8. Wees respondentgericht.

Bovenstaande was een extreem voorbeeld ter

4 Mogelijkheden om onderzoek naar gevoelige onderwerpen te optimaliseren

Hiervoor is aangegeven hoe een onderzoeker door een zorgvuldige keuze van dataverzamelmethode en vraagvorm de intrinsieke en extrinsieke dreiging kan verminderen. Daarnaast kunnen onderzoekers nog andere technieken toepassen om de mogelijke vertekening in onderzoek bij gevoelige onderwerpen terug te dringen en de validiteit van de conclusies te vergroten. Drie van deze technieken: het uittesten van de vragen, het trainen van de interviewer, en het verzamelen van aanvullend materiaal, worden hierna kort besproken.

4.1 Uittesten van de vragen

Wanneer men een nieuw geconstrueerde vragenlijst gebruikt of wanneer men een bestaande vragenlijst in een nieuwe situatie of bij een andere groep toepast, dan is het sterk aan te raden de vragen eerst aan een pretest te onderwerpen. Twee veel gebruikte methoden zijn 'beoordeling door deskundigen' en 'testen met behulp van kwalitatieve, cognitieve methoden'. Deze methoden worden vaak in combinatie toegepast.

Bij een *beoordeling door deskundigen* legt de onderzoeker het onderzoeksontwerp en de te gebruiken vragenlijst voor aan een aantal experts op het onderzoeksterrein. Dit kunnen collega-onderzoekers zijn, maar ook leden van belangengroeperingen (ervaringsdeskundigen), of sleutelfiguren in het veld (gezondheidswerkers, begeleiders, e.d.). Het is belangrijk dat de volledige onderzoeksopzet geschetst wordt, zodat de vragen in hun context beoordeeld kunnen worden. In een standaard vooronderzoek beoordelen de deskundigen de vragen op begrijpelijkheid, en geven commentaar op het taalgebruik. Ook wordt hen vaak gevraagd kritisch naar de vraagvolgorde te kijken om zo de mogelijke invloed van het antwoord op een voorgaande vraag op het daarna gegeven antwoord (contexteffect) op te kunnen sporen. Daarnaast wordt ook de lay-out van de vragenlijst en de onderzoekssituatie zelf van commentaar voorzien.

Wanneer men een gevoelig onderwerp onderzoekt, wordt bovenstaande procedure

aangevuld met een aantal vragen naar de mate van 'dreiging'. Zo kan de onderzoeker aan de deskundigen vragen om de vragen en antwoordmogelijkheden te scoren op mate van bedreigendheid voor de doelgroep. Men kan ook een oordeel vragen over de mate van privacy tijdens de bevragingssituatie en vragen naar suggesties of deze nog te verhogen is. Het voordeel van een beoordeling door deskundigen is dat deze snel en eenvoudig werkt, en nuttige, ter zake doende en toepasbare adviezen oplevert. Een nadeel is dat men de beoogde respondenten niet zelf ondervraagt. Daarom leggen onderzoekers vaak een tweede versie van de vragenlijst, waarin het commentaar van de deskundigen al is verwerkt, voor aan een aantal vertegenwoordigers van de te onderzoeken groep: men doet een pretest.

Bij een pretest legt de onderzoeker de vragen voor aan een kleine groep proefrespondenten (vijf à tien). Bij het samenstellen van de proefgroep wordt er zorg voor gedragen dat er van iedere voor het onderzoek belangrijke subgroep in ieder geval een vertegenwoordiger is; bij de keuze van stratificatiecriteria let men met name op de externe validiteit. Voorbeelden van stratificatiecriteria zijn leeftijd, leefsituatie en sekse. De proefrespondenten wordt uitgelegd dat het hier niet om een gewoon interview gaat, maar dat hun hulp gevraagd wordt bij het uittesten van de vragenlijst. In de instructie moet duidelijk naar voren komen dat de onderzoekers juist commentaar op de vragen en vragenlijst willen en dat het heel belangrijk is om te weten wat onduidelijk geformuleerd is en wat de respondent niet begrijpt. Vraagtechnieken die toegepast worden zijn onder andere hardop denken bij het beantwoorden van een vraag, het in eigen woorden laten parafraseren van de vraag en het direct vragen (direct probes) naar de betekenis van een woord in de vraag. Voor een overzicht van deze cognitieve interviewtechnieken zie Forsyth en Lessler (1991); voor een praktische beschrijving van verschillende methoden zie Fowler (1995). Ook bij kinderen is deze vorm van kwalitatieve pretest goed toe te passen. Wel dient men er zorg voor te dragen dat de groepjes homogeen zijn met betrekking tot leeftijd en dat er aparte groepen zijn voor jongens en voor meisjes. Voor een voorbeeld zie Scott (1997).

Bij een onderzoek naar gevoelige onderwer-

pen is het wenselijk daar in de pretest expliciet aandacht aan te schenken. Naast de standaardvragen naar het begrijpen van de vraag en de in de vraag gebruikte woorden, kan dan gevraagd worden wat de proefrespondenten van de vragen zelf vonden. Dit kan gebeuren aan de hand van open-interviewtechnieken, maar men kan ook meer gestructureerde technieken gebruiken. Zo kan men de proefrespondent de vragen op een ratingschaal laten beoordelen naar bedreigendheid, opdringerigheid en privé-karakter. Vaak wordt zo'n beoordeling twee keer gevraagd. De eerste keer wordt gevraagd om de eigen mening weer te geven: 'Hoe bedreigend vindt u deze vraag?' De tweede keer wordt gevraagd naar de opvatting van de meeste mensen in hun omgeving: 'Hoe bedreigend denkt u dat de meeste mensen in uw omgeving deze vraag vinden?' Deze laatste indirecte manier van vragen, is in feite een directe vraag naar de sociale norm zoals deze door de respondent ervaren wordt. Voor een beschrijving zie Bradburn, Sudman, Blair en Stocking (1989). Deze laatste indirecte benadering kan voor kinderen erg lastig zijn; men kan daarom kinderen beter een directe vraag stellen, eventueel in aanvulling met een vignetbenadering. Daarin kan de onderzoeker aan de proefrespondent vragen om de gehele uiteindelijke onderzoekssituatie (vragen + methode + setting) te beoordelen. De onderzoeker laat dan verschillende aspecten systematisch beoordelen door middel van vignetten (kleine verhaaltjes). Bij adolescenten en volwassenen kan men ook een globale benadering kiezen. In een open interview wordt eerst een schets gegeven van de opzet van het onderzoek en worden de vragen beschreven. Daarna wordt verder gesproken over hoe dit onderzoek op de respondent overkomt. Het is heel belangrijk niet alleen naar commentaar en meningen te vragen, maar op het einde van het testinterview ook te vragen naar suggesties voor verbetering van de onderzoekssituatie.

4.2 Persoon van de interviewer

Hoewel er veel onderzoek is gedaan naar interviewer-respondent interacties, is er weinig hard empirisch bewijs over welke interviewerkenmerken nu de kwaliteit van de antwoorden beïnvloeden. Er zijn wel duidelijke effecten gevonden van sekse en ras van de interviewer, maar alléén bij vragen die te maken hebben met

aan sekse- of rasgerelateerde onderwerpen. Het zal geen verbazing wekken dat vrouwen iets opener over gynaecologisch onderzoek praten met vrouwelijke interviewers. Ook bleek dat bij gezondheidsenquêtes 'gewone' standaard interviewers, die een korte aanvullende training over het onderwerp van de enquête hadden gekregen, betere, opener antwoorden verkregen dan gezondheidswerkers die een aanvullende interviewertraining hadden gekregen. Dit kan veroorzaakt worden door de houding die de interviewer uitstraalt: gezondheidswerkers kunnen te veel problemen verwachten bij moeilijke en gevoelige vragen en dit onbewust op de respondent overbrengen. Uit empirisch onderzoek is gebleken dat interviewers die zelf een vraag te persoonlijk vinden of moeilijkheden verwachten bij deze vraag, ook 'slechtere' antwoorden krijgen van respondenten, bijvoorbeeld onderrapportage of veel weet-niet-antwoorden. Voor een overzicht zie Bradburn (1983).

Uit het bovenstaande blijkt dat er weinig criteria zijn om interviewers op te selecteren bij onderzoek naar gevoelige onderwerpen. Het belangrijkste criterium is dat de interviewer zelf geen problemen met het onderwerp heeft en zich op zijn/haar gemak voelt bij de te ondervragen personen. Het is van groot belang dat de interviewers een goede training krijgen. Zoals bij elk onderzoek dienen interviewers een basistraining te ontvangen (het stellen van vragen, het leren doorvragen, het geven van feedback, het gebruik van verbale en nonverbale communicatie). Een degelijke basistraining blijkt al in staat te zijn om de respons op bedreigende vragen te verhogen (Billiet & Loosveldt, 1988). Tijdens deze basistraining is het aan te raden om de interviewers zelf de vragenlijst te laten invullen en in een nagesprek in te gaan op vragen die ze zelf gevoelig vonden. Niet alleen leren de interviewers zo de vragenlijst kennen, maar ze ervaren ook hoe het is om deze vragen te beantwoorden; door het bespreken van twijfels en problemen leren de interviewers ook beter met hun eigen gevoelens over de vragen omgaan. Bovendien verkrijgt de onderzoeker zo extra materiaal om naderhand statistisch mogelijke interviewereffecten te kunnen onderzoeken en te corrigeren (vgl. Hox, 1994).

Naast deze basistraining is het aan te beve-

len een aanvullende training te geven waarin de interviewers informatie krijgen over de achtergrond van het onderwerp. Bij onderzoek onder specifieke groepen is het belangrijk dat de interviewers op de hoogte worden gebracht van het taalgebruik en de cultuur van deze groepen. Men denke bijvoorbeeld aan onderzoek naar het effect van veilig-vrijencampagnes op het seksuele gedrag van homoseksuele jongeren of aan onderzoek naar verdovende-middelengebruik bij middelbare scholieren. Tijdens de training dient de neutrale interviewerrol benadrukt te worden. Zo is het belangrijk om voor ogen te houden dat een interviewer neutraal is, geen oordeel uitsprekt, en niet makkelijk te schokken is. Door middel van rollenspel en proefinterviews kan men de interviewers hiermee laten oefenen. Daarbij dient extra aandacht geschonken te worden aan de nonverbale communicatie: een interviewer kan in woorden wel de juiste neutrale reactie geven, maar door toonhoogte en lichaamstaal toch een veroordelende of andere emotionele boodschap overbrengen. Hiermee wordt niet bedoeld dat een interviewer zich als een robot zou moeten gedragen. Een interviewer dient vriendelijk en open te zijn en te reageren op de respondent; een interviewer mag alleen nooit 'oordeelen' of 'vooroordeelen'!

Ook na de training is een goede begeleiding van de interviewers van belang. Een veldgids met basisinformatie en telefoonnummers van relevante (hulp)organisaties kan een goede steun zijn. Daarnaast behoren de interviewers een telefoonnummer te hebben waarmee ze in geval van nood iemand van de onderzoeksleiding altijd kunnen bellen. Maar ook regelmatig contact met iemand van de onderzoeksleiding is aan te raden. Zo kunnen regelmatige korte telefoongesprekken op initiatief van de onderzoeksleiding niet alleen dienen om zakelijke regelingen te treffen, maar ook de interviewers de gelegenheid te geven even stoom af te blazen. Bij een langer lopend onderzoek is het verstandig een aantal 'terugkomdagen voor interviewers' in het schema op te nemen. Deze dagen bieden onderzoekers de gelegenheid om aanvullende instructies te geven en de neuzen weer dezelfde kant uit te laten wijzen; daarnaast geven ze interviewers de gelegenheid om elkaar te ontmoeten, en problemen te bespreken. Naast interviewtechnische begeleiding

kan ook emotionele begeleiding en opvang van interviewers belangrijk zijn. In welke mate en hoe dit dient te geschieden is natuurlijk zeer afhankelijk van het onderwerp van onderzoek en kan per onderwerp sterk variëren.

4.3 Verzamelen van aanvullende informatie

In een aantal gevallen is het mogelijk om aanvullende informatie te verzamelen om zo de kwaliteit van de verkregen data te onderzoeken en eventueel te corrigeren. Deze aanvullende informatie kan zowel tijdens het onderzoek zelf verzameld worden, bijvoorbeeld door het opnemen van een aantal extra methodologische vragen, als na het onderzoek verzameld worden, bijvoorbeeld statistische informatie uit bestaande bronnen.

Bij het opnemen van methodologische vragen kan men denken aan een sociaalwenselijkheidsschaal. Zo vond Gibson (1994) dat heroïneverslaafden die sociaalwenselijke antwoorden gaven volgens een sociaalwenselijkheidsschaal minder druggerelateerd risico gedrag toegaven dan heroïneverslaafden die laag scoorden op de sociaalwenselijkheidsschaal. Hij verbond hieraan de conclusie dat de hoog-sociaalwenselijke groep waarschijnlijk de mate van risicogedrag heeft ondergerapporteerd. Behalve via een algemene sociaalwenselijkheidsschaal kan men ook direct respondenten vragen hoe ze bepaalde vragen ervaren, bijvoorbeeld door te vragen hoe ze zich voelden bij het beantwoorden van specifiek vragen (1= heel erg gespannen tot 5= absoluut niet gespannen). Ook kan men aan het einde van de vragenlijst de respondenten vragen specifieke vragen te beoordeelen op 'bedreigendheid'.

Wanneer men gebruik maakt van interviewers bij de dataverzameling, dan kan men ook de interviewers als observator gebruiken en aan het einde van ieder vraaggesprek een aantal vragen laten beantwoorden over het interviewproces. Zo kan men de interviewer vragen hoe de sfeer was tijdens het interview, of de respondent gespannen was en zo ja bij welke vragen, en of er in het algemeen vragen waren die problemen opleverden.

Behalve via de interviewer en de respondent zelf kan men ook uit andere bronnen aanvullende gegevens halen. Dit kan zowel op individueel niveau, bijvoorbeeld gegevens uit het gebruikte steekproefkader, als op geaggregeerd

of groepsniveau, bijvoorbeeld gezondheidsstatistieken of schoolgegevens. Deze gegevens kunnen onder andere gebruikt worden om na te gaan of speciale groepen geweigerd hebben aan het onderzoek mee te doen (selectieve non-respons).

In een aantal speciale gevallen wordt ook wel een extra onderzoek opgezet om de uit interviews of vragenlijsten verkregen gegevens te kunnen controleren. Er worden dan niet-reactieve methoden gebruikt zoals observatiegegevens (vgl. Webb, Campbell, Schwartz & Sechrest, 1966). Voorbeelden zijn het tellen van lege drankflessen op vuilnisbakkendag bij een studie naar alcoholconsumptie en het verzamelen van verkoopcijfers van tandenborstels, dental floss en tandenstokers bij een lokaal onderzoek naar tandartsvoorlichting. Uit de voorbeelden blijkt al dat dit type onderzoek veel inventiviteit en tijd vraagt.

4.4 Statistische controle en correctie

Waarom nu al die moeite om extra gegevens te verzamelen? Met behulp van deze extra gegevens kan een statisticus nagaan of er ernstig gevaar is voor vertekening van de antwoorden. Bedreigingen voor de validiteit kunnen met deze extra informatie worden opgespoord en in een aantal gevallen statistisch worden gecorrigeerd.

Zo dienen bij ieder onderzoek de resultaten van een analyse naar de nonrespons gerapporteerd te worden. Hoe groot is de nonrespons, wie zijn de nonrespondenten, verschillen zij op belangrijke achtergrondvariabelen van diegene die wel meedoen. Als dit laatste het geval is dan kan men overwegen om de data met wegingsmethoden te heranalyseren, en zo voor de nonrespons te corrigeren (vgl. Bethlehem et al, 1996).

Wanneer men informatie heeft over welke vragen bedreigend gevonden werden, of wanneer men de score op een sociale wenselijkheidsschaal ter beschikking heeft, dan kan men voor verschillende subgroepen nagaan of zij ook verschillende antwoordpatronen op de gevoelige vragen vertonen. In het meest ideale geval kan men de gegevens 'ijken' met behulp van data uit andere bronnen.

Bij al deze statistische analyses is het belangrijk dat men in het rapport duidelijk vermeldt welke analyses er gebruikt zijn en welke verschillen er gevonden zijn.

5 Samenvatting

In dit artikel is ingegaan op de problemen die zich voor kunnen doen bij onderzoek naar gevoelige onderwerpen. In het eerste gedeelte is een overzicht gegeven van de mechanismen die kunnen leiden tot vertekening van de antwoorden. Hierbij stonden de begrippen intrinsieke en extrinsieke dreiging centraal. In het tweede gedeelte zijn methoden besproken om de vertekening in onderzoek bij gevoelige onderwerpen terug te dringen en zo de validiteit van de conclusies te vergroten. Aan bod kwamen: 1) speciale methoden van dataverzameling die zich richten op het vergroten van de privacy bij het beantwoorden van de vragen, 2) het aanpassen van de vraagvorm zodanig dat sociale-wenselijkheidstendenties minder kans krijgen, 3) het uittesten en optimaliseren van de vragenlijst, 4) het speciaal trainen en begeleiden van interviewers zodat deze optimaal functioneren in moeilijke situaties, en 5) het verzamelen van additionele informatie uit andere bronnen.

Deze methoden moeten gezien worden als gereedschap dat behoort tot het instrumentarium van de onderzoeker. Dit gereedschap dient met zorg uitgekozen en gehanteerd te worden, en zal zeker niet altijd bij ieder onderzoek worden toegepast. Welke mix van methoden gebruikt wordt, hangt in grote mate af van de onderzoeksvraag en daarmee samenhangende factoren (b.v. hoe gevoelig is het onderwerp, waar wordt het onderzoek gehouden, en wordt een speciale (rand)groep onderzocht), én van de beschikbare middelen (tijd, personeel, geld).

Voor onderzoekers is het belangrijk om zich te realiseren dat met enige inventiviteit meer kan dan men aanvankelijk verwacht had. Het is ook belangrijk om open te staan voor ervaringen van anderen, én om de eigen ervaringen met anderen te delen: maak praktische en methodologische kennis openbaar!

Literatuur

- Aquilino, W.S. (1993). Effects of spouse presence during the interview on survey responses. *Public Opinion Quarterly*, 57, 358-376.
- Bethlehem, J. et al. (1996). *Bascula Reference Manual*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Vorkburg/Heerlen.

- Billiet, J. en Loosveldt G. (1988). Improvement of the quality of the responses to factual survey questions by interviewer training. *Public Opinion Quarterly*, 1988, 52, 190-21.
- Bradburn, N.M. (1983). Response effects. In: P.H. Rossi, J.D. Wright en A.B. Anderson (Eds), *Handbook of survey research*. New York: Academic Press.
- Bradburn, N.M. en Sudman, S. (1979). *Improving interview method and questionnaire design*. San Francisco: Jossey Bass.
- Bradburn, N.M., Sudman S., Blair, E., en Stocking C. (1989). Question threat and response bias. In: E. Singer en S. Presser (Eds) *Survey research methods; A reader*. Chicago: University of Chicago Press. (Het betreffende artikel verscheen in eerste instantie in *Public Opinion Quarterly*, 1978, 42, 2).
- Burt, M. (1995). Handling sensitive information on US homeless surveys. Paper gepresenteerd op de European Conference on Demography, Statistics and Privacy, Parijs, oktober 1995.
- Commissie Kordes (1997). *Privacy-wetgeving en het gebruik van persoonsgegevens voor wetenschappelijk en statistische doeleinden*. Advies aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Den Haag/Zoetermeer, 1997, hoofdstuk 6.
- Dillman, D.A. (1978). *Mail and telephone surveys*. New York: Wiley.
- Forsyth, B.H. en Lessler, J.T. (1991). Cognitive laboratory methods: A taxonomy. In: P.P. Biemer, R.M. Groves, L.E. Lyberg, N.A. Mathiowetz en S. Sudman (Eds), *Measurement errors in surveys*. New York: Wiley.
- Fowler, F.J. jr. (1995). *Improving survey questions: Design and evaluation*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gibson, D. (1994). Drug injectors may underreport drug risk but not sexual risk behavior. *Abstract book tenth international conference on Aids*. Yokohama, Japan, 7-12 Aug. 1994.
- Heijden, P.G.M. van der, Gils, G. van, Bouts, J., & Hox, J. (1998). A comparison of randomized response, CASAQ, and direct questioning; Eliciting sensitive information in the context of social security fraud. *Kwantitatieve Methoden*, 59, 15-34.
- Heijden, P.G.M. van der, en Gils, G. van (1996). Some logistic regression models for randomized response data. In: A. Forcina, G.M. Marchetti, R. Hatzinger, and G. Galmatti (eds). *Statistical modeling, Proceedings of the 11th international workshop on statistical modeling*, Orvieto, Italy.
- Hippler, H.-J., Schwarz, N. en Singer, E. (1990). Der Einfluss von Datenschutzzusagen auf die Teilnahmebereitschaft an Umfragen. *ZUMA-Nachrichten*, 27, 54-67.
- Hox, J.J. (1994). Hierarchical regression models for interviewer and respondent effects. *Sociological Methods and Research*, 22, 3, 300-318.
- Lee, R.M. (1993). *Doing research on sensitive topics*. London: Sage.
- Leeuw, E.D. de, Hox, J., Kef, S. & Van Hattum, M. (1997). *Overcoming the problems of special interviews on sensitive topics: computer assisted self-interviewing tailored for young children and adolescents*. MLS-publicatin, nr. 60. Universiteit van Amsterdam.
- Leeuw, E.D. de (1992). *Data quality in mail, telephone, and face to face surveys*. Amsterdam: TT-publikaties.
- Leeuw, E.D. de, Hox, J.J. en Snijkers, G.J.M. (1995). The effect of computer assisted interviewing on data quality; A review. *Journal of the Market Research Society*, 37, 325-344.
- Lyberg, L.E. en Dean, P. (1992). *Methods for reducing nonresponse rates: A review*. Paper gepresenteerd op de jaarlijkse conferentie van AAPOR, St Petersburg, Florida, mei, 1992.
- Makkai, T., en McAllister, I. (1992). Measuring social indicators in opinion research; A method to improve accuracy on sensitive questions. *Social Indicators Research*, 27, 2, 169-186.
- Scott, J. (1997). Children as respondents: Methods for improving data quality. In: L. Lyberg, P. Biemer, M. Collins, E. de Leeuw, D. Trewin, C. Dippo, en N. Schwarz (Eds). *Survey measurement and process quality*. New York: Wiley.
- Scheers, N.J. en Dayton, C.M. (1988). Covariate randomized response models. *Journal of the American Statistical Association*, 83, 969-974.
- Sudman, S. en Bradburn, N.M. (1982). *Asking questions. A practical guide to questionnaire design*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Turner, C.F., Ku, L., Rogers, S.M., Lindberg, L.D., Pleck, J.H., Sonenstein, F.L. (1998). Adolescent sexual behavior, drug use, and violence: Increased reporting with computer survey technology. *Science*, 280, 867-873.
- Umesh, U.N. en Peterson, R.A. (1991). A critical evaluation of the randomized response method. Applications, validation, and research agenda. *Sociological Methods and Research*, 20, 1, 104-138.

VMO (Vereniging van marktonderzoeksbureaus) Bureau-informatie (1997), *Gedragscode m.b.t marktonderzoek, persoonsgegevens en privacy-bescherming*.

Webb, E.J., Campbell, D.T., Schwartz, R.D. en Sechrest, L. (1966). *Unobtrusive measures: nonre-active research in the social sciences*. Chicago: Rand McNally.

Weisband, S. & Kiesler, S. (1996). Self-disclosure on computer forms: Meta analysis and implications. CHI '96 (<http://www.al.arizona.edu/~weisband/chi/chi96.html>).

Auteur

Edith D. de Leeuw doceert methoden en statistiek aan het University College Utrecht; daarnaast is zij werkzaam als zelfstandig consultant 'methoden en statistiek'. Zij is secretaris van de sociaal-wetenschappelijke sectie van de Vereniging voor Statistiek en president van de internationale onderzoeksgroep on Logic and Methodology van de ISA.

Adres: Plantage Doklaan 40, NL-1018 CN Amsterdam

E-mail: edithL@educ.uva.nl

Abstract

Asking sensitive information: A review of methods

E.D. de Leeuw, Pedagogische Studiën 1999, 76, 92-103.

Missing data and socially desirable answers threaten the validity of studies on sensitive topics. To find ways to counteract these effects and to improve data quality, methodologists have studied the question-answer proces with sensitive questions and proposed optimized methods for asking sensitive information. This article gives an overview of methods to improve the data quality when asking sensitive questions. Both theory and practical applications are discussed.